

ISLAND

En islandsk jødisk annal, 1625-2003

Af Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson

I næsten 1100 år var Island et land uden minoriteter. En ø med kun én religion og ét folk, som efter sigende nedstammede fra høvdinger og konger i Norge. Vi ved nu, takket være arkæologien og humanantropologien, at de første bosættere, der kom i slutningen af 800-årene fra forskellige steder i Skandinavien, nedstammede fra en mere broget flok end det høvdingeudvalg i Sydvestnorge, som forfatterne til de islandske sagaer og andre skrifter prøvede at overbevise sig selv og andre om.¹

På den isolerede ø fandtes et fattigt bondesamfund, hvor høvdinger holdt tyendet på plads. Bebyggelsen bestod af spredte gårde, og der fandtes ikke egentlige byer. Jødisk bosættelse i vesteuropæisk forstand ville slet ikke have været mulig i Island før 1800-tallet. Men selv da udeblev den. Det var først i løbet af 1930'erne, da jødiske flygtninge begyndte at ankomme i Island, at islændingene først rigtigt kom i kontakt med jøder af kød og blod. *Gyðingar* kaldte man dem, og de fleste kendte dem kun fra Bibelen. I et land, hvor sproget holdt sig næsten uændret i århundreder, har de fleste fremmede begreber fået en islandsk benævnelse. *Gyðingar*, som kun var et begreb, har siden den tidlige middelalder været det mest brugte ord for jøder i det islandske sprog. Ordet er egentlig en diminutiv form af ordet *Guð* (Gud). De munke, der skrev de islandske sagaer, fandt på denne geniale benævnelse for det udvalgte folk og skrev endda en *Gyðinga saga*, et sammenkog af oversættelser fra Makkabæernes 1. bog og brudstykker fra historikeren Josefus.²

Ordet *Júði* (plur. *Júðar*) var det andet ord for jøder på islandsk, hentet fra det "sydgermanske". I 1600-tallet fik både *gyðingur* og *júði* en negativ ladet mening i den kirkelige islandske digtning. *Pasíusálmar* blev digtet af præsten Hallgrímur Péturs-

son (1614-1674). I de 50 passionssalmer nævnes *júðar* og *gyðingar* mindst 50 gange og aldrig for andet end svig, falskhed, ondskab og anden dårligdom. Dette var helt i tidens ånd og ikke noget som digteren var ene om, hverken i sin tid eller senere.

*Dér tolkede de Jøder
Guds Lov på må og få
Gør aldrig – når du møder
den måde – ligeså
.....³*

Første gang en jøde af kød og blod med sikkerhed ankom til Island, var i 1620'erne. Egentlig var denne første jøde ikke længere jøde, for med overværelse af kansler og rigsråd i Vor Frue kirke i København, var Daniel Salomon i 1620 døbt og forvandlet til en måske mere lykkelig Johannes Salomon. Fra at være en fattig jøde fra Polen, skaffede Salomon sig en karriere og anseelse gennem dåben. Senere i 1625 fik han af Københavns Universitet tildelt 6 daler til en rejse "op ad Island".⁴

Hvad han skulle deroppe er svært at sige, og man ved heller ikke, om han bidrog med noget til den islandske arvemasse.

I 1815 skulle det første "jødiske skib" have anløbet Island. Det var antageligt et skib fra Danmark med jødiske købmænd, som man fandt så nævneværdigt, at det kom med i annalsamlingerne.⁵ Muligvis har der dog været tale om jyske købmænd.

I 1853 afslog det islandske Alting (*Alþingi*) den danske konges anmodning om at lade loven af 5. april 1850, om "fremmede Jøders Adgang til at opholde sig her i Riget" gælde i Island. To år senere ændrede Altinget holdning og meddelte kongen, at loven også skulle gælde i Island og at både danske og udenlandske jøder var velkomne. Årsagen

til holdningsændringen var, ifølge Altingets brev til kongen, at jøderne var driftige handelsfolk, der ikke prøvede at lokke andre over til deres tro. Så vidt vides tog ingen jøder, hverken danske eller udenlandske, imod dette helhjertede tilbud om bosættelse.⁶

Antisemitter var der nok flere af end jøder i Island. En af dem var Islands Universitets første rektor, professor Björn M. Ólsen (1850-1919). Som ung forsker ved Københavns Universitet sendte han epistler til det islandske tidsskrift *Þjóðólfur*. Han skrev en gang om et handelsfirma i Húnavatnssýssel i Nordisland som han kaldte “Købmændenes Jødeforsamling”: “*Det er bemærkelsesværdigt at denne forening har valgt et hebræisk navn, og det jødiske stråler ud af alle deres gøremål.*”.. “*Denne forening bærer forskellige masker, men jøder er altid let genkendelige på deres stemme.*” Til en anden lærd islandsk filolog, Eiríkur Magnússon i Cambridge, skrev han om sin afhandling: “*Jeg har inter nos skrevet en afhandling om handelskompagniet i Húnavatnssýssel, som jeg forestiller mig, at de danske købmænd ikke vil blive begejstret for, men jeg er interesseret i dette foretagende, eftersom jeg stammer fra Húnavatnssýssel. Denne afhandling vil blive uddelt gratis derhjemme og den er nu i trykken.*”⁷ De “jødiske” købmænd, som Professor Björn M. Ólsen skrev om, var nok ikke mere jøder end han var, og i nogle tilfælde skulle der ikke andet til end at én købmand i foretagendet var jøde, før alle fik stemplet “gyðingur” i panden med den samme pietistiske kraft som hos salmeskjalden Hallgrímur Pétursson.

Der var dog også islandske verdensborgere, der lagde et godt ord ind for jøderne i 1800-årenes Island. Digteren Benedikt Gröndal boede ni år hos familien Hartvigsen [Hartvigsohn] på Forhåbningsholms Allé i København og havde det ingen steder bedre end lige dér. Han skrev “Maden var lige som hos kristne mennesker, men man spiste aldrig andet kød end dét som var blevet slagtet af en jødisk slagter, og man måtte ikke stege i smør, men i et eller andet fedtstof”. Digteren og amtmanden Bjarni Thorarensen (1786-1841) var også en udpræget filosemit, og skrev til professor Finnur Magnússon (1781-1847) i København: “Det er godt at

Grækerne bliver *sui juris* [selvstændige] selvom de er, og altid har været slyngler, for meget kan Europa takke denne nation, men jeg siger, at den ganske verden har mere at takke jøderne for.” Thorarensen fortsatte med at citere Johan Ludvig Heiberg fra *Kong Salomon og Jørgen Hattemager*: “Nå, hvorfor kjæver man ikke Palæstina til dem?”⁸

I slutningen af 1800-tallet var 80 % af handelen i Island kommet på islandske hænder. På det tidspunkt var nogle få af de udenlandske agenter og grossistfirmaer, som drev handel i Island, ejet af jøder. Her kan nævnes Arnheim, agenter fra Albert Cohn, Gryn samt A. Henriques⁹ & Zøylner.

Den ungarske læge, journalist og jøde, Max Nordau (Simon Maximilian Südfeld 1843-1923), kom til Island i 1874, hvor han skulle dække 1000-års jubilæet for bosættelse i Island. Landet blev en stor skuffelse for Nordau, som skrev kort om sit besøg i sin bog “Fra Kreml til Alhambra” (1880). I et brev til familien skrev han, at det nok ville være bedre at være en hund i Pest end rejsende i Island.¹⁰

I 1906 ankom høkeren Fritz Heymann Nathan (1883-1942) til Island. Her blev han en fremgangsrig købmand og grosserer. Fritz Nathan stiftede i 1912 firmaet Nathan & Olsen i Reykjavík. Fritz Nathan stiftede familie i 1917, men han indså hurtigt, at uden noget jødisk liv i Island, kunne han ikke blive boende der. Det førte til, at han slog sig ned i København, men rejste frem og tilbage til Island og desuden Europa tyndt for at lave aftaler for firmaet i Island. Han rejste derop i perioder helt frem til 1935, da han brød med sine to kompagnoner og trak sin kapital ud af firmaet. Firmaet gik godt indtil handelsrestriktioner blev indført i 1930erne og Nathan var i 1916-17 med til at bygge Islands største hus, som den dag i dag har noget majestætisk og kontinentalt over sig. Nathan & Olsenhuset var med sine fem etager et af Islands syv vidundere.¹¹

En anden ensom jøde, der bosatte sig i Island var violinisten P.O. Bernburg. Også han kom til Reykjavík i 1906. I et land, hvor musikinstrumenter var sjældnere end den varme solskinsdag, var han og hans musik velkomne blandt Reykjavíks bedre borgerskab. Tilværelsen som musikanter skaf-

fede dog ikke brød på bordet, og P.O. Bernburg måtte ernære sig som arbejder ved Petroleums-kompagniet i Reykjavík. Den islandske forfatter, Jón Trausti beskrev orkesterleder Bernburg og hans musik således: “*I en årrække har jeg set ham i kjole og hvidt oppe ved orgelet i domkirken, hvor han forstærkede den ceremoni som fandt sted, med sit violinspil, og omtrent én time senere har vi mødt ham i sit arbejdstøj i sit slid med petroleum. Men hvor end man ser Bernburg, er han glad og smilende og sød ved alle. Aldrig ser man nogen tegn på rodfæstet bitterhed eller livstræthed. Og alle steder udstråler han, at han stammer fra bedre kår end hvad er almindeligt for arbejdere, og at han har fået bedre opdragelse. Endda i beskidt arbejdstøj er et eller anden fint præg over ham.*” Denne lovprisning af jøden Bernburg, som i øvrigt var konverteret ved ægteskab med en pige fra en af de danske slægter i Reykjavík, viser at hans mystiske oprindelse åbenbart var et meget spændende diskussionsemne i Reykjavík.

P.O. Bernburg var søn af grosserer Julius Isaac Liepmann (der ændrede navn til Bernburg). Julius Bernburg besad utallige tillidsposter inden for handelsstanden og kulturlivet i København. Den fortabte søn, som havde måttet leve i fattigdom, efter at han vendte familien i København ryggen, blev en vellidt og populær borger i Island. Om den unge Bernburg nogen sinde blev taget til nåde igen ved vi ikke, men faren lod, mens han levede og vist også efter sin død, årligt sende et bidrag til den fattige musikanter i Island. Pengene blev sendt via Mosaisk Troessamfund og en provst i Reykjavík fik til opgave at aflevere det årlige stipendium.¹²

Flygtningene kommer – og smides ud

Islændinges frygt for de fremmede blev ikke mindre i løbet af de første årtier af det 20. århundrede. Dét til trods for at flertallet af købmænd og andre påståede undertrykkere nu hovedsageligt var islændinge. Den øgede islandske nationalfølelse i begyndelsen af det 20. århundrede avlede muligvis mere fremmedfrygt i samfundet end nødvendigt. Fremmedpolitikken i Island efter 1918, da landet fik selvstyre, fulgte i store træk lovgivningen i Dan-

mark. Da Danmark for eksempel i juli 1938 lukkede sine grænser for de østrigske jøder, gjorde man det få uger senere i Reykjavík. De flygtende jøders vilkår i Island i 1930erne var dog generelt værre end andre udlændinges. Når arbejds- og opholdstilladelser blev givet til fremmede i 1930ernes depression, var der langt større chancer for ikke-jøder, oftest tyskere og mennesker fra de nordiske lande, til at få lov til at opholde sig og arbejde i Island end for jøder og andre ikke-nordiske flygtninge.¹³

Mens Island lukkede sine havne og indskrænkede erhverv til islandske hænder, satsede mange islændinge på Hitler og nazismen som en mulighed for at få opfyldt deres trang til at løsrive sig fra Danmark. Tre islændinge, der var store beundrere af nazismen, opsøgte i 1939 Friedrich Christian Prinz zu Shaumburg-Lippe, for at bede ham om at påtage sig rollen som Islands konge, i tilfælde af at lejligheden bød sig til et kongeskift. Prinsen, som gjorde glorios karriere i nazipartiet fra 1929 samt som embedsmand i Det Tredje Rige, tog skam sagen lige så alvorligt som hans fornemme, islandske gæster, der håbede på en snarlig tysk overtagelse af Island. Prinsen gik til Göbbels, som godt kunne lide ideen, ifølge prinsens skildring, som han udgav i en selvbiografi i 1952. Udenrigsminister Von Ribbentrop afviste imidlertid prinsens ærinde.¹⁴

I 1933 blev der stiftet et lille parti af nazister, som i 1934 udviklede sig til et regulært naziparti (*Flokkur Þjóðernissinna*). Partiet blev dog aldrig populært nok til at få pladser i Altinget, og det gik i sig selv og ind i andre partier i 1938. De førende islandske nazister interesserede sig for den islandske racerenhed, sådan som så mange andre politikere i Island. Af gode grunde kunne de ikke gøre jøder i Island til deres hovedfjender. Men de så jøder og jødiske komplotter alle steder. Politikeren Ólafur Thors, der var søn af en vajsenshusdreng fra København, Thor Jensen, og som blev Islands rigeste mand, blev udråbt til “en ærværdig rabbiner” i en af de islandske nazisters pamfletter. Ólafur Thors havde dog, så vidt vides, ikke noget “jødisk blod” i årene.

De få jødiske flygtninge i Island havde ikke nævneværdige problemer med de islandske nazi-

Det er 1. maj 1935 og de islandske nazister marcherer forbi den bygning som Fritz Nathan byggede.

Efter H. og I. Jökulsson 1988.

ster. Det var de nationalistiske islandske myndigheder, som forvoldte besværet. Jøderne var ikke velkomne i landet.

I slutningen af 1930erne havde *Hilfsverein der Juden in Deutschland* følerne ude i Island, ligesom i andre lande, for at finde et egnet tilflugtssted, især da alle de europæiske lande efterhånden havde lukket døren for jøderne. I rundskrivelse Nr. 378 til *Auswanderberater im Reich* rapporterede man i februar 1939 om forholdene for jøder i Island. Hilfsverein konkluderede, at der næppe kunne blive tale om en stor indvandring af jøder til Island. Meddelelsen om forholdene i Island var Hans Mann, en ung jøde fra Berlin, der var flygtet til Island med sin aldrende mor. De havde underskrevet en kontrakt med de islandske myndigheder, der muliggjorde deres udvisning, når lejligheden bød sig. Hans Manns rapportering om Island til Hilfsverein var ikke til at misforstå:

“Hermed meddeler jeg Hilfsverein, at Hans R. [Rottberger, Hans Manns svoger], som kom hertil i juni sidste år, efter at han har fået afslag på opholdstilladelse, er blevet udvist fra Island. Jeg er dog stadig her med min mor. Vi har ingen opholdstil-

ladelse ... Vi vil gerne væk fra dette uvenlige og ugæstfrie Polarland, hvis vi bare kunne.

Embedsmændene skaber alle tænkelige vanskeligheder for at forhindre udlændinges videre bosættelse. En udlænding får kun opholdstilladelse hvis han får anbefaling fra en Islænding som speciel arbejdskraft, som ikke allerede findes i landet. Arbejdsløshed og armod i landet tvinger myndighederne til disse foranstaltninger.

Jeg forsørger mig og min mor som landarbejder, men kan ikke anbefale nogen, at arbejde med landbrug her. Den levevis og de strabadser der er på landet er i længden uudholdelige for mennesker fra Europa. Hovedernæringen består af fisk og saltkød, frugt og grøntsager mangler fuldstændigt. De frygtelige polarstorme gør det umuligt. Jeg er syg efter mit sidste arbejdssted og er kommet til Reykjavik, hvor min mor bor på et lille værelse. Jeg er blind på det ene øje (hornhindebetændelse) og har udslæt på hele kroppen (stofskiftesygdom). Mine bestræbelser går ud på at komme til et venligere land. Denne afskæthed fra alt jødisk er næppe til at bære. Jeg kender kun to jøder her. Begge er blevet gift med islandske statsborgere for ikke at blive udvist.”¹⁵

Men virkeligheden var endnu værre end Hans Mann beskrev det i sin korte skildring. I november 1937 henvendte Hans Rottberger (Hans Manns svoger) sig til det danske gesandtskab i Reykjavik og bad om hjælp, fordi han og hans familie var truet med udvisning. Han var blevet indklaget til politiet i Reykjavik af en islænding, som mente at Rottberger frarøvede ham markedet med sin produktion af lædervarer. En legationssekretær i det danske gesandtskab i Reykjavik, C.A.C. Brun, som også i andre tilfælde hjalp jøder i Island, forsøgte at gøre hvad han kunne, fordi som han skrev i sin dagbog: “*Er Nazi's Jødepolitik maaske i Princippet nødvendig, oprøres man, naar man stilles overfor konkrete tilfælde og nordiske lande bør ikke være inhumane*”. Han fik legationsrådets tilladelse til at tale den jødiske families sag over for den islandske førsteminister, Hermann Jónasson, over en middag den samme aften. Legationssekretæren skrev: “*Efter Bordet søgte jeg Førsteministeren. Han stiller sig overordentligt forstaaende overfor mine Argumenter og bemyndiger mig, til at meddele den lille jøde, at vel skal han ud – det er et Princip, Island har altid for været et rent nordisk Land, frit for Jøder, og de der er kommet ind de sidste Aar skal ud igen – men: Rottberger kan faa en frist til Foraaret til at afvikle sine Affairer. Udmærket!*”¹⁶

Inden familien Rottbergers udvisning til Danmark i maj 1938, skrev den største islandske avis: “*Det må hilses velkomment, at myndighederne har vist handlekraft over for det Landstrygerpak ... Forhåbentligt vil myndighederne sørge for ... at udlændinge, der endnu opholder sig her uden opholdstilladelse ufortøvet sendes ud af landet.*”¹⁷

En ung jøde fra Leipzig fik også en yderst skidt behandling i Island. Alfred Kempner kom allerede i 1935 til Island, efter at have opholdt sig i København, hvortil han først og fremmest var kommet for at få arbejde hos sin morbror. Han fik aldrig lov til at tage arbejde hos ham. I Island fik han hurtigt arbejde på landet, men lønnen var ringe. I januar 1938 blev han arbejdsløs. Han prøvede at tjene lidt på privatundervisning, men de penge rakte ikke til at betale den lille gæld han skyldte indehaveren af et pensionat han boede på i Reykjavik. Ejeren af pensionatet kontaktede politiet,

som anholdt Alfred Kempner for at være uden midler. Han blev sendt med det første skib til Bergen i Norge. Der nægtede myndighederne imidlertid at tage imod ham. Tilbage i Reykjavik forklarede Kempner, at han havde familie i København.

Ud skulle han, koste hvad det koste ville. Kvidefuld sad Alfred Kempner i Reykjaviks fængsel, mens politimyndighederne planlagde, hvad de skulle gøre ved ham. I maj 1938 blev han deporteret til København, med følgepapirer skrevet af chefen for fremmedtilsynet i Island, bilagt en oversættelse til tysk af politirapporter fra Bergen og Reykjavik. I en følgeskrivelse oplystes:

“*Med Damperen ”Brúarfoss” sendes til København tysk statsborger Hr. Alfred Kempner, der er blevet udvist her af Landet paa Grund af Mangel paa Subsistensmidler. I Henhold til et særligt Ønske overføres han til København, idet han har erklæret, at han agter at søge Opholdstilladelse der.*

Jeg tillader mig at anmode om, at Politiet, dersom han ikke faar Opholdstilladelse i Danmark, besørger hans Fremsendelse til Tyskland. Derved opstaaede Omkostninger udredes selvfølgeligt herfra. Vedlagt følger hans Pas, Politiet i Bergens Rapport samt en tysk Oversættelse af en Rapport, som det her-værende Politi har optaget over ham.”¹⁸

De islandske myndigheder var således rede til at stå for alle omkostninger ved deportationen af Alfred Kempner til Tyskland, hvis man i Danmark ikke ville beholde ham.

Da denne besked blev afleveret ved Alfred Kempners ankomst til København til fremmedafdelingen ved Statspolitiet, var det tydeligt, at den betjent ved Rigspolitiet, der skrev rapport om sagen til Justitsministeriet var noget fortørnet over den islandske fremgangsmåde. Han skrev: “*Det burde give Anledning til Paatale, at man fra islandsk Side foretager Udvisninger paa den her anvendte Maade uden forudgaaende Samtykke fra dansk Side.*” En yngre sekretær i Justitsministeriet, Erik Hastrup, som under besættelsen kom til at brillere i sagsbehandlingen ved udsendelsen af statsløse jøder og andre fra Danmark, skrev med henvisning til familien Rottberger, som blev udvist kort tid inden Kempner:

Alfred Kempner (1914-1975) kom i 1935 til Island. Han blev udvist af de islandske myndigheder i 1938. Foto. Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm, Kbh.

”Kan man ikke fra Politiets side nu formulere med Islænderne [sic], at de maa ekspedere deres Tyskere direkte til Hjemlandet, da vi ikke er interesseret i dem.”¹⁹ Kempner fik med nød og næppe lov til at blive i Danmark, mens andre jøder der blev afvist og udvist af Island i flere tilfælde omkom i udryddelseslejre.

Der var meget få mennesker, og oftest de samme, der talte de få jødiske flygtninges sag i Island. Visse bør mindes for deres vigtige indsats, heriblandt lægerne Katrín Thoroddsen og Jónas Sveinsson, forfatteren Hendrik Ottósson og direktør Ragnar Jónsson, samt legationssekretær ved den danske legation i Reykjavík, C.A.C. Brun. Store islandske åndspersonligheder, præster, biskopper, akademikere og forfattere glimrede derimod ved deres fravær i støtten til flygtningene. Hvis de islandske forfattere ikke var forfaldne nationalromantikere, endda nazister, så var de blinde tilhængere af Stalins sovjetvælde. Den største islandske forfatter i det 20. århundrede, Halldór Kiljan Laxness, der i 1955 modtog Nobels litteraturpris, opholdt sig i Berlin i 1936, midt under de Olympiske Lege. Laxness var på dette tidspunkt overbevist socialist, hvis ikke kommunist. En datter af en landflygtig, tysk jøde som Laxness kendte, eller en ”krumnæset jødepige” [*bjúgnefjuð gyðingastúlka*] som Laxness beskrev jødens datter, skaffede Laxness og hans medrejsende, professor Jón Helgason, ind på *Reichstadium* den 9. august 1936.²⁰ Laxness fortalte aldrig sine læsere om en anden rejse han i 1936 foretog til Berlin. Formålet var at inkassere honorarer til sig selv og sin danske forlægger, Steen Hasselbalch, som det østrigsk-tyske forlag Zinnen skyldte dem.²¹ Laxness fortæller sine læsere, at han havde problemer med forlagets tyske afdelinger, på grund af forlydende om at han var fjendtligt indstillet overfor Nazi-Tyskland.²² Det

er dog mere sandsynligt at firmaet, som ejedes af jøder, og ikke socialdemokrater som Laxness antog, havde vanskeligheder med at betale deres forfattere. I al hast udfærdigede udenrigsministeriet i København et brev for gesandtskabet i Berlin, som skulle forsikre de tyske myndigheder, at Laxness var ganske upolitisk, måske højst socialdemokrat, og at han endda modtog et islandsk statsstipendium på 5000 kr. årligt.²³

Anden Verdenskrig

På en råkold og blæsende efterårsdag i 1940 blev Jom Kippur holdt hellig for første gang i Island. Det var faktisk den første jødiske gudstjeneste, som man kender til i de 1100 år, der havde boet mennesker i landet. Britiske styrker (af nogle islændinge kaldet besættelsesmagt) anløb Reykjavík den 10. maj 1940 og de følgende måneder. Heriblandt var der en del jødiske soldater. Disse søgte straks trosfæller og en synagoge. De havde ikke held med synagogen, men fandt efterhånden frem til de få flygtninge, som var kommet nogle år forinden

Gruppenbillede af nogle af de fremmødte ved den første jødiske gudstjeneste i Reykjavík i 1940.
Foto Islands Nationalmuseum/Sigurður Guðmundsson 1940.

og som allernådigst havde fået lov til at blive på øen.

En af dem som fik lov at blive, var en jødisk kvinde fra Berlin, Henny Goldstein Ottósson (født Rosenthal). Hun blev gift med en islænding ved navn Hendrik Ottósson. Ved at gifte sig med hende og overtage faderrollen for hendes 12-årige søn, Peter, reddede Hendrik Ottósson dem fra udvisning. Det var også med stort besvær lykkedes Hennys mor, Minna Lippmann, at få lov til at blive i Reykjavík. Hun savnede meget det jødiske liv og hendes islandske svigersøn satte sig derfor i forbindelse med de engelske styrker for at finde ud af, om der var jøder blandt de mange soldater som var kommet til landet. Det resulterede i den første ikke-kristne trosudøvelse i Island i 940 år. Omkring 25 jødiske soldater fra England, Skotland og Canada, samledes med 8 jødiske flygtninge og den hebræiskkyndige Ottósson som *shammes*.

De islandske myndigheder tilbød, til at begyn-

de med, lederen af de britiske militærpræster, Chaplain Hood, at jøderne kunne låne et ligkapel på en kirkegård i Reykjavík til at afholde deres gudstjenester i. Hendrik Ottósson fandt det yderst krænkende og lejede i stedet Godtemplarnes forsamlingshus til gudstjenesten på Forsoningsdagen. Salen skulle helst ligne en synagoge og som udsmykning limede ægteparret Ottósson indledningen til *Shema* og en *Magen David*, de havde klippet ud i guldpapir, op på hvidt crepepapir. Med hjælp fra en lokal bibliotekar lånte man byens eneste Torah-bog til denne begivenhed.

Uden rabbiner, med to *tallis* og én *kippa* lykkedes det at holde en smuk højtid. Gudstjenesten begyndte klokken ni om morgenen og feltpræsten Hood holdt en bevæget tale, men havde ikke andet at tale om end fodbold og længdespring. De tilstedeværende var ikke imponerede. Alfred Conway, en kantor fra Leeds, indledte med *Kol Nidre* med en smuk vibrerende stemme. Den lange dag

gik med maveknurren. Efter afsluttet gudstjeneste tog soldaterne skiftevis kippen på og poserede for en fremmødt fotograf.

Efter gudstjenesten og fotograferingen samledes alle de sultne mennesker til en længe ventet middag på et hotel i Reykjavík og den første jødiske menighed i Island blev officielt stiftet. Arnold Zeisel, en ældre lædervarefabrikant fra Wien, blev menighedens overhoved. Det følgende år samledes man regelmæssigt, indtil amerikanske styrker overtog briterne opgaver i Island. Den første jødiske konfirmation i Island fandt sted på Shabbat Pesach i 1941. Man kom også godt gennem Pesach 1941 uden rabbiner og matza, som ikke var nået til Island i tide.

Efter at de amerikanske styrker afløste de britiske i 1941-42, fortsatte det jødiske liv i Reykjavík og de omkringliggende militærbaser med endnu større aktivitet. I 1942 kom en feltrabbiner til Island, og menigheden var blevet så stor, at man måtte finde større lokaler end dem, man havde haft i 1940. Ud over den amerikanske soldatermenighed, som mange af de jødiske flygtninge tilhørte, var der en ortodoks menighed, som holdt sine gudstjenester i en bølgeblikbarak lige over for det hus, hvori den store menighed holdt deres. De amerikanske rabbinere, som skiftevis kom til Island under 2. Verdenskrig, havde kontakt med de jødiske flygtninge. De tysksprogede jøder kunne efter sigende godt lide de unge amerikanske rabbineres moderne facon, som var meget anderledes end de rabbinere, de var vant til fra Tyskland og Østrig. Nogle blev dog dybt rystede over at opleve, at de reformerede rabbinere fra USA ikke ønskede bønner som *Kol Nidre* på Forsoningsdagen, fordi man i de reformerede kredse fandt dem utidssvarende.²⁴

Første gang omverdenen hørte om jøder i Island, var da journalisten og forfatteren Alfred Joachim Fischer,²⁵ skrev om det jødiske liv på øen efter sit besøg i 1955.²⁶ Alfred J. Fischer, der var jødisk flygtning fra Tyskland, bosat i London, beskrev blandt andet den første jødiske gudstjeneste i Reykjavík i 1940. Fischer beskrev også hvorledes næsten alle de jøder, der var kommet til Island og havde fået islandsk indfødsret, havde taget helt

islandske navne, sådan som loven krævede det. Harry Rosenthal blev således til Haraldur Magnússon, Hans Mann blev Hans Jakobsson, Heinz Karl Friedländer blev til Hjörtur Haraldsson (selvom faderen hed Josef og ikke Harald) og dr. Otto Weg blev til Óttó Arnaldur Magnússon.

I 1944, til Rosh Hashana-gudstjenesten, deltog der 500 jøder. Gudstjenesten fandt sted i en stor hal på den amerikanske base i Keflavík. Til anledningen blev en rigtig Torarulle bragt til Island for første gang i landets historie. Der var to jødiske menigheder på dette tidspunkt, og det var der stadig i begyndelsen af 1950'erne. Der var på dette tidspunkt i alt 2000 jødiske soldater i Island (ud af det samlede personel på ca. 70.000) og i en periode residerede en fastboende rabbiner på Keflavík-basen.

Guds udvalgte nation

En islandsk embedsmand og medlem af Altinget, Jónas Guðmundson (1898-1973), som fra 1946 til 1953 var kontorchef i socialministeriet i Reykjavík,²⁷ udgav i 1951 for egen regning en islandsk oversættelse af forfalskningen *Zions vises protokoller* og argumenterede for dets ægthed og aktualitet for islændingene.²⁸ Denne socialdemokrat var optaget af det "jødiske og zionistiske verdensherredømmes planer" og udgav fra 1946-58 et tidsskrift, hvori han beskæftigede sig meget med de farlige jøder. Han var en stor tilhænger af en britisk særling ved navn Adam Rutherford, som i 1939 udgav en bog, hvori han i en grød af religiøs algebra, "pyramidologi" og antisemitisme agiterede for, at islændingene i virkeligheden var efterkommere efter de "rigtige" jøder.²⁹ Rutherford mente, at islændingene var én af Israels tabte stammer, at de i virkeligheden var Benjamins slægt.

Om Anden Verdenskrig ytrede Guðmundson: "*Den anden krig var også deres [kommunisternes] kreation og zionister organiserede en fabelagtig plan for at ødelægge Tyskland, bolværket for de frie lande i Europa. De stiftede og støttede Nazipartiet og indsatte Hitler som dets leder. Udryddelsestogtet mod jøderne var blot et propagandakneb for at kaste blå i øjnene på modstanderne.*"³⁰ Sådan kunne en førende socialdemokrat i Island ytre sig stort set uantastet.³¹

Jónas Guðmundssons var blot en rabiat variant af den vedtagne holdning til fremmede i Island. Man ønskede at holde Island "racerent" sådan som statsminister Hermann Jónasson havde ønsket det i 1938. Det var Jónasson dog bestemt ikke alene om, selvom islandske historikere, som har forsøgt at give Hermann Jónasson og hans bondeparti, *Framsóknarflokkur*, skylden for den håndfaste politik mod jøderne i 1930'ernes Island, mener det modsatte. Adskillige islandske regeringer af forskellig politisk observans bad fra 1941 de amerikanske militærmyndigheder om ikke at sende sorte soldater til baserne i Island. Amerikanerne efterkom disse ønsker. Først efter at menneskeretsloven, opkaldt efter John F. Kennedy, blev indført i 1964, blev denne praksis sværere at tilgodese. Ikke mindst da George Wallace, senator i Alabama og stordragon i Ku Klux Klan i 1967 gjorde en islandsk reporter mundlam, da denne ville udspørge senatoren om racisme i Alabama. Senatoren gjorde opmærksom på, at man skam også i Island udøvede racisme og frabad sig negre på baserne i Island.³²

At holde lav profil

Mens en lille gruppe mennesker i Island opfattede sig selv som en af Israels tabte stammer, var de få jødiske individer i landet i fuld gang med at "blive gode islændinge", noget som per tradition blev forlangt. De fleste jøder i Island var mest interesserede i mindst mulig opmærksomhed omkring deres baggrund eller tro. Med deres nye islandske vikingenavne, deres nye liv og ofte nye religion, prøvede de at undgå flere ubehageligheder. De havde allerede været igennem nok som jøder i Europa.

Der var ikke noget godt grundlag for jødisk liv i Island efter 1950. Visse strømninger i det islandske samfund gjorde, at jøderne ikke ønskede at skilte med deres jødiske baggrund og mange gik meget op i den nye religion, som de havde konverteret til, lige inden eller efter at de flygtede eller flyttede til Island.

En af de jødiske flygtninge, som fik lov til at blive i Island var dr. Ottó Arnaldur Magnússon (Otto Weg 1893-1984). Otto Weg blev født i Leip-

zig og havde en doktorgrad i såvel geologi som matematik. I november 1938 blev Otto og hans broder, Franz, sammen med 148 andre jødiske mænd fra Leipzig bragt til koncentrationslejren Buchenwald. En måned senere, den 9. december 1938, blev Otto Weg løsladt, men dagen efter måtte han sande, at hans bror var blevet myrdet i lejren og han måtte kvittere for hans tilbageholdte formue på 20,76 mark.³³ Det lykkedes med nød og næppe Otto Weg at komme til Island, hvor han fik et arbejde på en gård i Nordisland. Under krigen kom Otto til Reykjavík, hvor den spinkle mand fik arbejde ved den nye flyveplads, som briterne var ved at anlægge. En dag da han arbejdede sammen med et par yngre mænd ved at grave kloakgrøfter ved håndkraft midt om vinteren, kom en skotsk korporal kørende hen til gruppen. Korporalen, der var jøde, havde hørt om Otto Weg. Han tilbød ham et mindre hårdt arbejde på et kontor. Det var Otto Weg ikke interesseret i. Han ville ikke have nogen særbehandling.³⁴ Han ville derimod gerne søge ind på Islands universitet. Der fik han imidlertid aldrig nogen stilling, til trods for at han på dette tidspunkt og i lang tid fremover, var den bedst uddannede geolog i Island. Han måtte leve af privatundervisning, det samme erhverv han var henvist til i Nazityskland. Otto levede sparsomt og hans eneste indtægt kom fra privatundervisningen og udgivelsen af hæfter med løsninger til gymnasiernes algebrabøger, som var en uvurderlig pædagogisk hjælp for utallige studerende, som kæmpede med de håbløst forældede lærebøger. Alle vidste, at Otto Wegs hæfter, som også inkluderede oversættelser fra latinstile, kunne købes i bestemte antikvariater i byen. Otto lagde over for mig megen vægt på, at for at blive islænding måtte man give afkald på sit tidligere liv. For ham var jødommen død under Holocaust, ligesom hans familie, og han advarede mig bestandigt imod Zionisme. Om han nogen sinde blev anerkendt som islænding i sit nye land er dog tvivlsomt. Det nye land havde ikke engang en beskeden stilling til en så begavet og veluddannet mand som Otto Weg.

I andre tilfælde forsøgte jøder at skåne deres nærmeste fra ethvert kendskab til deres herkomst. I september 1983 mødte forfatteren israeleren Elia-

hu Arbel i London. Han kom hen til mig, da han hørte, at jeg stammede fra Island og spurgte, om jeg kendte til en jødisk kvinde i Island, der stammede fra Slovakiet. Det gjorde jeg ikke, men jeg blev straks interesseret i hans spørgsmål. Jeg gik senere tilbage til denne mand og hans kone og sagde, at jeg gerne ville prøve at finde ud af, om jeg kunne finde den kvinde, som han havde spurgt mig om. Hr. Arbel fortalte, at han delvis var i familie med kvinden i Island og at han gerne ville i forbindelse med hende igen, fordi de stammede fra den samme landsby i Slovakiet, *Ruzomberok*. De havde gået i den samme skole og i øvrigt var de nogle af de få overlevende derfra. Hun var blevet gift med en islænding i England før krigen. Jeg satte dem i forbindelse med hinanden og hørte så ikke mere fra Hr. Arbel før end i 1998. Det var lykkedes ham ad kringlede veje at opspore mig i København. Han oplyste, at kvinden som jeg havde sat ham i forbindelse med nu var død, og at han og kvindens slægtninge i Israel gerne ville i kontakt med hendes børn. Jeg lovede at gøre mit bedste. Jeg fandt frem til den nu afdøde kvindes ældste søn, en forretningsmand i Reykjavík, der lige var fyldt 50 år. Jeg skrev derpå til manden.

Mit brev og påstanden om, at hans mor var jøde, kom som noget af et chok. Manden skrev nærmest rystet tilbage, at der måtte foreligge en fejltagelse, at hans moder oprindelig var kristen og der var, ham bekendt, ikke nogen jøder i familien. Han skrev: *“Det er helt sikkert, at min mor var født og opvokset i kristen tro, og som sådan både døbt og konfirmeret. Begge hendes forældre bekendte sig, efter min bedste overbevisning, til den kristne tro.”*³⁵

Noget skeptisk ved hele situationen oversatte jeg svaret for hr. Arbel, som omgående skrev tilbage og forklarede alt om kvindens baggrund. Han vedlagde breve og beviser fra hendes slægtninge i Israel. Hendes familie, både på farens og morens side, havde været blandt de fineste jødiske familier i byen og der var blandt andet aner tilbage til en velkendt rabbiner fra Utrecht i Holland. Flere dokumenter viste hele sandheden.

Det er ikke ofte folk modtager et brev på deres 50 års fødselsdag, som ændrer hele deres livshistorie. Den ældste søn konkluderede om sin mo-

ders historie, at: *“Hun ser efter alt at dømme ud til at have været jøde på begge sider af forældrenes slægter. Hvis hun selv var af jødisk tro, så er det fuldstændigt lykkedes for hende at skjule det for os, hendes børn.”*³⁶ Nu har familien det fint med sin nyopdagede baggrund og er nu klar over, at et familiemedlem som de kendte til i USA før denne åbenbaring også var jøde, som blot havde konverteret til katolicismen, for lettere at få et arbejde ved et fint universitet i USA. Andre familiemedlemmer, som de slet ikke kendte til, er dukket op i Ungarn og Israel.

Men hvilken grund havde kvinden til at fortrænge sin baggrund, sådan som flere andre jøder i Island også gjorde det? Hr. Arbel havde en forklaring, som han dog havde svært ved at forene med den ellers positive opfattelse han havde af islændingene:

*“From NN’s letters I learned that Icelanders are not very sympathetic towards Jews, she asked me never to mention her Jewish descent and contacts with Jews and if I remember properly, I sent my letter through London, where I visited from time to time on my business trips and where a family from our town in Slovakia lived since 1939 ... I used to send my letters to NN with their help and vice versa.”*³⁷

Island og Holocaust

Med hensyn til Holocaust er Island ikke noget ubeskrevet blad. Nogle få islandske SS-folk kæmpede for Nazityskland og et par islændinge var aktive i koncentrationslejre. En søn af Sveinn Björnsson, republikken Islands første præsident, var medlem af Waffen-SS. Der var også islandske ofre, som endte deres dage i nazisternes koncentrationslejre, som regel angivet af deres egne landsmænd. De fleste islændinge, som var aktive i Det Tredje Riges tjeneste, modtog fordømmelse.³⁸ Derimod var hukommelsen kort hvad angik medlemmerne af det islandske naziparti. Efter krigen sad nogle af dem på høje poster i samfundet, for eksempel et par politidirektører, en bankdirektør og en overlæge.

Det bevægede ikke sindene i Island, da det i 1997 blev offentliggjort,³⁹ at de islandske myndig-

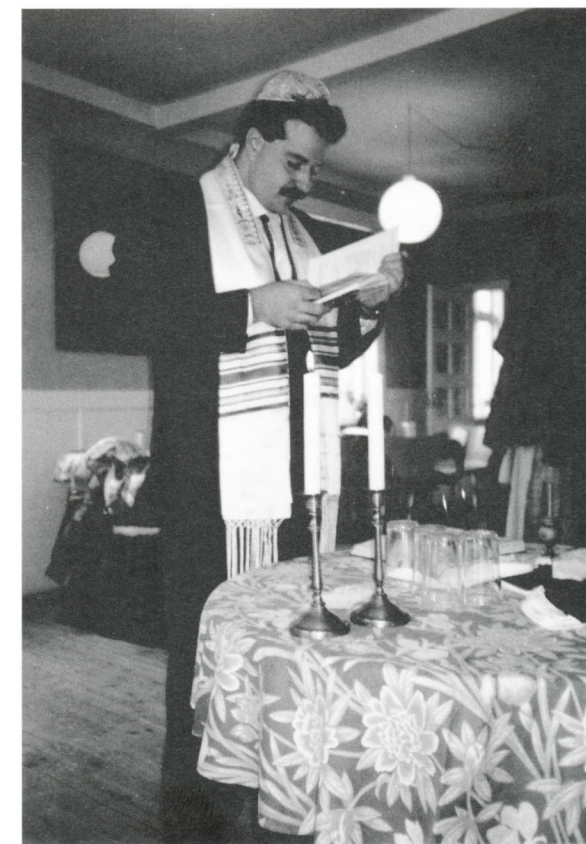
heder tilbød at betale for videre ekspedition af udviste jøder til Tyskland, hvis Danmark ikke ville tage sig af dem efter udvisningen. Island deltog i en Holocaust-konference i Stockholm i 2000 og har været med til at underskrive en beslutning i Europarådet om at holde Holocaust-mindetag i landets skoler. I praksis har dette ikke betydet at der er indført undervisning om Holocaust i det islandske skolesystem.⁴⁰ Der er dog noget der taler for, at der er brug for mere information om Holocaust i Island. I 1994-95 publicerede det største islandske dagblad, *Morgunblaðið*, en række meget ubehagelige læserbreve af en islandsk Holocaust-benægter. En islandsk nynazist deltog i debatten og tog til genmæle over for en af revisionistens kritikere: *“..... N.N.s artikel har til hensigt at ødelægge den islandske nation, fordi han betvivler vigtigheden af det islandske sprog, vores smukke modersmål. Det er barbarisk, at ville ødelægge sin nation, men ikke at ønske den ariske races fremgang. Sandheden vil vise sig, denne diskussion er lige ved at begynde, selvom delta-gerne har skrevet med liden forståelse indtil nu.”*⁴¹

Sådanne holdninger er ikke unikke og skal måske ses i sammenhæng med en kulmination af en bizar form for islandsk etnocentrisme, som hærgede i Island i slutningen af det 20. århundrede. Direktøren for Det islandske Sprogcenter, *Íslensk Málstöð*, ytrede sig således i 1994: *“Som jeg sagde, frygter jeg at islændingene har misrøgtet undervisningen om sig selv. Der er fare for at udlændinge kan fylde os med løgn, hvis vi ikke er parat med modargumenterne. Den, der er ukyndig, kan ikke tage imod uvidende menneskers argumenter.”*⁴²

Evald Mikson, en estisk krigsforbryder, som blev hjulpet på flugt via Sverige, havnede ad tilfældighedens vej i Island. Han blev nok aldrig accepteret som en ny islænding, selv med sit nye navn Eðvald Hinriksson. Det hjalp dog, at hans sønner var på det islandske landshold i fodbold og professionelle spillere i udlandet. De usandheder han

Michael Levin, en amerikansk jøde, uddannet operasanger og kok, bosat i Island. Han har været en af de dygtige koordinører af det jødiske liv i Reykjavík siden midten af 1980'erne. Billedet stammer fra en Seder på en vegetarisk restaurant i Reykjavík. Foto Michael Levins samling.

fremførte i en bog, om sit liv i Estland, var der derimod mange islændinge, der gerne ville tro på. Da Simon Wiesenthal Center i Jerusalem krævede Miksons sag optaget i Island i begyndelsen af 1990'erne, brød fanden løs. Israel, som intet havde med sagen at gøre, blev beskyldt for et angreb på en god, islandsk borger og under en debat i Altinget relaterede flere medlemmer af tinget ønsket om retsforfølgelse af den påståede krigsforbryder med nutidens politik og begivenheder i Mellemøsten. Den islandske presse fik politisk mundkurv på og myndighederne forhalede bevidst sagen. Dr. Efraim Zuroff, direktør for Simon Wiesenthal Center i Jerusalem blev i et ugeblad i Island udråbt til at være en af Islands hovedfjender. Evald Mikson døde før han kunne retsforfølges.⁴³ Efter Miksons død fortsatte hans familiemedlemmer med offentlige angreb mod jøder og Israel, blandt andet i en bog om islandske idrætsstjerner.

Islandske jøder

Man hører ikke ret ofte om de egentlige islandske jøder og jødedom i Island. Der kan være undtagelser, som når en tilrejsende rabbiner skolder nogle tilskuere med kogende vand under en rituel renselse af en fiskefabrik, eller når såkaldte singlefester i Island annonceres for unge, amerikanske jøder.⁴⁴ I en nylig canadisk dokumentarfilm påstås det, at jøder er begravet på Reykjavíks ældste kirkegård og at deres gravsten bærer en Davidsstjerne.⁴⁵ Davidsstjernen på de islandske gravsten og som bygningsornament på enkelte huse i Island, har dog en helt anden og meget enkel forklaring. Landets mange frimurere brugte, som ”Templets vogtere”, stjernen som et motiv på deres gravsten og den skyldtes også en lokal mode i gravsten. Det forlyder, at en amerikansk, jødisk kvinde, der bosatte sig i Island i 1980erne, var begyndt at lægge småsten på gravsten med Davidsstjerne, før hun fandt ud af den rette sammenhæng. Det kan derimod bekræftes, at Islands præsident, Ólafur Ragnar Grímsson, giftede sig 14. maj 2003 med den elegante Dorrit Moussaieff.⁴⁶ Hun er den første jødiske præsidentfrue uden for Israel.

Nu om dage samles en ny generation af ægte islandske jøder til de jødiske helligdage. Alt foregår på et afslappet niveau. Denne fåtallige gruppe består mest af indvandrede jøder, der er gift med ikke-jødiske islændinge. Jødedommen følges må-

ske ikke i et og alt, men fire børn har dog stået Bar- og Bat Mitzvah i Reykjavík i de seneste år.⁴⁷ Før sin død gav Hans Mann penge til gruppen til indkøb af en lille Torarulle af papir, som kan bruges i mangel af bedre.

På den amerikanske Nato-base i Keflavík, har der ofte været et aktivt jødisk liv. Her er der bygget et nyt multireligiøst center, *Temple of Light*, som har en sal som kan forvandles til en synagoge. Sådan var det også i 1970erne, men da var templet i en gammel bølgeblikbarak. I lukkede skabe på væggene var der helgenfigurer af plast, parate til at komme ud til søndagens katolske messe.

I Island er jøder kommet for at blive, men de udgør kun en brøkdelen af de grupper af indvandrede, der har gjort gadebilledet og livet i Island mere interessant i de senere år. Større indvandring til Island kræver større tolerance. Den holdning, som går ud på at der kun er plads til én minoritet i Island, islændingene selv, må opgives. Det bliver heller ikke de islandske jøder, der bliver prøvestenen for islændingenes tolerance. Men jødernes historie og behandlingen af dem i Island, som forsøgt beskrevet i denne artikel, kan muligvis virke som en vejviser, sådan at fejl ikke gentages.

Forfatteren ønsker at takke:

Eliahu Arbel A”H,
Michael Levin, Reykjavík, samt
Eva Fischer, Berlin.

6. *Tiðindi frá Alþingi Íslendinga 1853*, s 46-49; 214-225, 260-261, 350-353, 615-625, 635- 641, 840-851, 1032- 1034; Bergsson (1995) har argumenteret for en bosættelse af det han kaldte enkelte ”Jewish conversos” i Reykjavík efter at handelen i Island blevet givet fri i 1855. Dette er ren ønsketænkning, som blot baseres på sejlivede spekulationer om danske købmænds jødiske baggrund, selvom de faktisk var af god dansk, bornholmsk, eller holstensk herkomst. I et par årtier efter 1855 var 50-60% af alle købmænd i Island danskere, men ved århundredeskiftet 1900 var kun hver femte købmænd i Island dansker eller af anden ikke-islandsk herkomst.

7. Pétursson 2003, s. 21.

8. Helgason 1943, s. 186, 298; Heiberg lader jøden i Kong Salomon og Jørgen Hattemager sige ”keve” men ikke ”kæve” i stedet for ”købe” i; *Rigsarkivet*, privatarkiv nr. 5943, A. I. 5. Thorarensens brev blev skrevet til Professor Finnur Mangússon 2. marts 1830; Pétursson 2003, s. 20.

9. Ejeren var Gustav Henriques (1859-1939); Metzón 1989, s. 93; Henriques 1994, s. 56-62; Tak til Erik Henriques Bing for oplysningen.

10. Nordau 1881; se Bergsson 1995; Senere blev Nordau bedre kendt som præsident for mange Zionistiske verdenskongresser og lancerede begrebet *Entartung* i en bog af samme navn i 1892, et begreb som senere blev brugt af nazisterne på en helt anden måde, end den moralistiske og kritiske Nordau havde tænkt sig.

11. Nathan 1993, s. 83-87; Hammerich 1992, s. 279-282; Interview med professor Ove Nathan på Niels Bohr Institutet, torsdag den 11. september 1997; Endnu den dag i dag bærer Fritz Nathans gamle firma navnet Nathan & Olsen. Firmaet er et af de største i Island indenfor fødevarerimport. Det er for længst flyttet fra det en gang største hus i Island (se billedet side 105).

12. Pétursson 2000, s. 24-24.

13. Bergsson 1994, s. 28-29; Ifølge Lov af 31. maj 1927 om indskrænkninger i Retten til at søge Arbejde i Island, til at drive Industri etc. indskrænkedes udlændinges ret til at arbejde i Island. De kunne dog ansættes som tyende i landbruget eller som mandskab på islandske skibe. I en lov nr. 59 af 23. juni 1936 indførtes der strengere regler for tilrejsende fremmede end hidtil og ved en bekendtgørelse af 16. oktober 1937 indførtes der diverse stramminger, som i særdeleshed ramte jøder.

14. Helgason 1992, s. 85 ff. ; Prins Friedrich Christian zu Schaumburg-Lippes bog bærer titlen *Zwischen Krone und Kerker*, Wiesbaden 1952.

15. Her i forfatterens oversættelse fra tysk af: ”Rundschreiben B Nr. 378 an alle Auswanderberater im Reich und die Sachbearbeiter im Hause. Betrag: Einwanderung nach Island”, som rapporterer om en meddelelse fra Hilfsverein der Juden in Deutschland indeholdende afskrift af Hans Manns brev til Hilfsverein af 28.januar 1939. I U.S. Holocaust Memorial Museum *USHMM Archives, RG-11.001M.01. Reichssicherheitshauptamt CRSHAJ – SD Berlin (Osoby; Fond 500, Opis 1; Folder 686)* [materialet stammer fra *Reichssicherheitshauptamt* in Berlin, som er mikrofilmet af USHMM i russiske arkiver i 1993].

16. C.A.C.Bruns personlige dagbøger. Indførsel 17/11 1937.

17. Om familien Rottbergers fortsatte problemer i Danmark, se Blüdnikow og Vilhjálmsson 1997, s. 4.

18. *Rigsarkivet*. Rigspolitichefens arkiv, Tilsynet med Udlændinge, Udl-sag nr. 39.222: Lögreglustjórnin i Reykjavík [Politimesteren i Reykjavík] Útlendingaeftirlitið [Tilsynet med udlændinge] til Paskontrollen i København 28. maj 1938; Abschrift nach dem Verhandlungsprotokolle Ausländer betreffend, signeret Ragnar Jónsson, oversat til tysk af professor og arkivar Guðbrandur Jónsson; Politimesteren i Reykjavík og lederen af tilsynet med ulændinge, Jónatan Hallvarðsson (1903-1970) blev senere højesteretsdommer. Han var i praktik hos kriminalpolitiet i Berlin 1933-34.

19. *Rigsarkivet*. Rigspolitichefens Arkiv, Tilsynet med Ud-

lændinge, Udl-sag nr. 39.222; Vilhjálmsson 1997, s. 4-6.

20. Laxness 1962, s. 267-69.

21. *Rigsarkivet*. Udenrigsministeriets arkiv, Repræsentationerne, Gesandtskabet i Berlin (aflevering 1951): ”81.A. 91: Islandsk forfatter Halldor Laxness”: Brevene er fra 17. oktober 1936- 24. marts 1937, samt fra marts 1938.

22. Laxness 1943, s. 282-289.

23. *Rigsarkivet*. Udenrigsministeriets arkiv, Repræsentationerne, Gesandtskabet i Berlin (aflevering 1951): 81.A. 91: ”Islandsk forfatter Halldor Laxness”: Udenrigsministeriet Kbh (J. Krabbe) til Kammerherre Zahle, gesandten i Berlin 20. 10. 1936.

24. Ottósson 1951, s. 165-169; Vilhjálmsson 1994, s. 39; Idem 1998, s. 3-5; Fischer 1958 a og 1958 b; I *Jewish Chronicle* No 6539, August 19, 1994, bagsiden, blev gruppebilledet fra Jom Kippur sammenkomsten i Island i 1940 bragt. Det medførte, at nogle deltagere samt mange slægtninge til nogle af soldaterne på billedet kunne bidrage med vigtige oplysninger om opholdet i Island.

25. Alfred Joachim Fischer (1909-1992), flygtede som jøde til Tyrkiet. Efter krigen rapporterede han fra vigtige begivenheder over alt i verden. Han havde base i London efter krigen og i Berlin efter 1959. Han kom til Danmark i 1930erne. Hans selvbiografi udkom i 1991 (se Fischer 1991). Adskillige af hans artikler er blevet publiceret på dansk i tidsskriftet *Fremtiden: Maanedsskrift for international Orientering*, hvori han også skrev om sine besøg i Island og Grønland i 1955.

26. Artiklen udkom først under titlen ”Juden in Island”, Fischer (1957). Artiklen er venligst tilsendt forfatteren i september 2003 af Eva Fischer (f. Haas) i Berlin, Alfred Fischers enke. Senere blev lignende artikler publiceret under titlerne ”Jews in Iceland”, Fischer (1958a), i *Association of Jewish Refugees’* blad i London, samt ”Die Juedischen Gemeinden in Island” i den tysksprogede del af *Jedioth Ah’aronot*, Fischer (1958b); *Wiener Library*, London, Press cuttings, Denmark (Iceland).

27. Jónas Guðmundsson var formand for Kommunernes Landsforening i Island og blandt andet medlem og leder af Islands delegationer i ILO og formand for utallige nævn og udvalg i Island og i udlandet.

28. Statsbiblioteket (*Þjóðarbókhlaðan*) i Reykjavík har katalogiseret ”*Samsærisáætlunin mikla*”: *Siðareglur Zionsöldunga*” [Zions vises protokoller], som blev udgivet af Jónas Guðmundsson på islandsk i 1951, under gruppen statskundskab. I hans månedsskrift ”Dagrenning” [Dagry], katalogiseret i gruppen filosofi på samme bibliotek, udkom protokollerne også som en føljeton i bind 30-33 i 1951.

29. Adam Rutherford 1939. *Israel-Britain. An Explanation of the Origin, Function and Destiny of the Norse- Anglo-Celto-Saxon Race in the British Empire, USA, Holland, Scandinavia and Iceland*. London 1939.

30. *Dagrenning*, júní 1950; Sigurðsson 1993; Det islandske Alþingi nævner ikke noget om Jónas Guðmundssons

- litterære produktion i en ellers udførelig biografi på Altingets webside.
31. I 1995 modtog forfatteren en tryksag ind ad brevspræken i sin lejlighed i Reykjavík. Tryksagen bærer titlen “A jubile for Iceland”, og udgår fra en postboks i Calhoun, Georgia. I bladet påstås der: “Since these Khazar-Aschkenaz Jews of today trace their own lineage back to their forefather Japhet – the progenitor of the Gentiles – then the term “anti-Semitic” has no foundation whatsoever”, samt at dagens jøder og Israelere er Khazarer, som har tilranet sig den jødiske identitet fra bl.a. islændingene.
 32. Whitehead 1974, s. 6; Allerede i 1941 udkom der en pjece i Reykjavík med titlen “Meira um Setuliðið og kvenfólkið” [Mere om besættelsestroppeerne og kvinderne] af en vis S.S., som advarede mod sorte islændinge og raceblanding.
 33. *Thüringischen Hauptstaatsarchiv, Weimar: Geldkarte der Geldverwaltung des Lagers Buchenwalds für Otto Weg (Häftlings Nr. 24497) og Frantz Weg (Häftlings Nr. 30535)*; Liste med brødrene Wegs navne, der bærer overskriften: *Überführung festgenommener Juden nach dem Konzentrationslager Buchenwald* samt følgebrev for listen fra *Gestapo Staatspolizeistelle Leipzig til das Kommandantur des Konzentrationslagers Buchenwalds* af 11. november 1938; som oplyst i brev til forfatteren fra Gedenkstätte Buchenwald af 23.09.1997.
 34. Fortalt af Helgi Þórðarson, bror til forfatterens mormor. Han arbejdede i et par år sammen med Dr. Otto Weg ved anlægsarbejde i Reykjavíks lufthavn.
 35. Efter et skriftligt ønske af 30. marts 1998 fra familien til kvinden fra Rozumberok (N.N.), nævnes kvindens navn ikke.
 36. N.N.’s søn i brev til forfatteren af 15. juli 1998.
 37. Oplyst i brev fra Eliahu Arbel til forfatteren af 18.05. 1998.
 38. Se Guðmundsson 1996.

LITTERATUR

- Bergsson, Snorri G. 1994. “Listi Hermanns” *Efst á baugi*, Maí 1994.
- Idem 1995. “Iceland and the Jewish Question until 1940”. En kort afhandling publiceret på Internettet.
- Blüdnikow, B. og Vilhjálmsson, V. Ö. 1997. “Skeletter efter 1945”. *Weekendavisen*, indland, 19. – 25. september 1997.
- Espólin, Jón 1855. *Íslenskar árbækur í söguformi* 12, LXX kapitel, 4. bind. København.
- Fischer, Alfred Joachim 1957. “Juden in Island, ein Besuch in Keflavík” *Allgemeine Jüdische Wochenzeitung*, 15.3.1957.
- Idem 1958a. “Jews in Iceland”. *AJR Information*, March 1958. [Artikelen kopieret 18/9 2000 på Wiener Library, Press Cuttings, Denmark (Iceland)].
- Idem 1958b. “Die Juedischen Gemeinden in Island”. *Jediot Ahronot*, 11. november 1958, [Artikelen kopieret 18/9

39. Vilhjálmsson 1997.
40. Ifølge en e-mail fra Sólrún Jensdóttir, lederen af den internationale sektion i *Menntamálaráðuneyti* (undervisnings- og kulturministeriet) af 7. januar 2003 til forfatteren, har Island i Europarådets regi besluttet, at afholde en “Day of Remembrance” i sine skoler fra og med 2003, ifølge en vedtægt på “Colloquy and ministerial seminar “Teaching about the Holocaust and artistic creation” – Strasbourg, 17 -19 October 2002”.
41. Læserbrev af I. Sigurðsson. “Um kynþætti” [Om racer], *Morgunblaðið* 25. februar 1995, s. 49.
42. Citat i forfatterens oversættelse fra et interview med Baldur Jónsson lederen af *Íslensk Málstöð* med titlen *”Allt er í húfi”* [Alt står på spill] i *Morgunblaðið*, 8. maj 1994, s. 24-25.
43. Vilhjálmsson 1999; En uafhængig undersøgelseskommission i Estland, med deltagelse af blandt andre Uffe Ellemann-Jensen, har siden konkluderet, at Evald Mikson var skyldig i krigsforbrydelser i Estland.
44. Følgende kunne læses på det islandske flyselskab Icelandair’s hjemmeside for selskabets agent i Amsterdam i 2002: “*Jewish Singles Festival in Iceland – October 24-27, 2002*. Head north for a fun-filled weekend in Iceland, Europe’s “hottest” country! Meet other Jewish singles and enjoy sightseeing, night-life, hot springs and shopping in Reykjavík Iceland. You’ll also enjoy the world’s most exotic Shabbat service, held at the amazing Blue Lagoon geothermal springs”.
45. Dokumentarfilmproducent Nikila Cole fra Vancouver i Canada har produceret tv- dokumentaren “Wanderings”, som beskriver Nikila Cole og hendes datter Sarah’s dannelsesrejse til jødiske rejsemål, blandt andet til det “jødiske Reykjavík”.
46. Den nye præsidentfrue er født 14. januar 1950, datter af juveler Shlomo Moussaieff og Aliza Moussaieff (London/Herzlia).
47. Oplyst af Michael Levin, Reykjavík.

- 2000 på Wiener Library, Press Cuttings, Denmark (Iceland)].
- Idem 1991. *In der Nähe der Ereignisse: Als jüdischer Journalist in diesem Jahrhundert*. Transit Buchverlag, Berlin.
- Guðmundsson, Ásgeir 1996. *Berlinar-blús. Íslenskir meðreiðarsveinar og fórnalömb þýskra nasista*. Skjaldborg. Reykjavík.
- Hammerich, Paul 1992. *Undtagelsen, En krønike om jøderne i Norden frem til 2. verdenskrig*. Gyldendal.
- Helgason, Jón 1943. *Safn Fræðafélagsins um Ísland og Íslendinga, gefið út af hinu Íslenska fræðafélagi i Kaupmannahöfn*, bd. 13: Bréf / Bjarni Thorarensen bd. 1. Kaupmannahöfn.
- Helgason, Örn 1992. *Kóng við viljum hafa!* Skjaldborg. Reykjavík.

- Henriques, Leif A. *Mine damer og herrer! – Nej – Mine kære slægtninge!* Forfatteren og Henrik Henriques, 1994.
- Jökulsson, Hrafn og Jökulsson, Illugi 1988. *Íslenskir Nasistar*. Tákn. Reykjavík.
- Katz, Per 1981. *Jøderne i Danmark i det 17. århundrede*. C.A.C. Reitzel. København.
- Laxness, Halldór Kiljan 1942. *Vettvangur Dagsins, Ritgerðir*. Heimskringla, Reykjavík.
- Idem 1962. *Dagleið á Fjöllum* (önnur útgáfa) Helgafell, Reykjavík.
- Metzon, Hans 1989. *Stamtavlen Ruben Henriques 1777-1988*. Kbh.: Otto R. Henriques og hustru Elisa Henriques f. Bendix’ Mindelegat.
- Nathan, Daniel 1993. “En islandsk-jødisk saga”. *Rambam* 2, 1993.
- Nordau, Max. *Fra Kreml til Alhambra. Kulturstudier og rejsekildringer*. København 1881.
- Ottósson, Hendrik 1951. *Vegamót og Vopnagnýr*. Bókaútgáfa Pálma H. Jónssonar, Akureyri.
- Pétursson, Hallgrímur 1995. *Passionssalmer*. Oversat af Björn Sigubjörnsson. Hallgrímskirkja Reykjavík/ Forlaget Anís [Frederiksberg].
- Pétursson, Pétur 2000. “Konsert í Bárunni”. *Morgunblaðið* 2. apríl 2000, sektion B.
- Idem 2003. “Með gyðingum og á móti”. *Morgunblaðið* 15. júní 2003.

- Sigurðsson Magnús A. “Vakna þú, Ísland, til þinnar stórfenglegu köllunar”. Ritgerð til BA prófs í sagnfræði við Háskóla Íslands 1993.
- Tiðindi frá Alþingi Íslendinga 1853-1855*. Reykjavík.
- Vilhjálmsson, Vilhjálmur Örn 1990. “Archaeological retrospect on physical anthropology in Iceland”. In Elisabeth Iregren og Rune Liljekvist red. *Populations of the Nordic countries, Human population biology from the present to the Mesolithic. Proceedings of the Second Seminar of Nordic Physical Anthropology*. [University of Lund, Institute of Archaeology Report Series No. 46] Lund.
- Idem 1994. “Þegar Gúttó varð samkunduhús gyðinga”, *DV*. 12.11. 1994.
- Idem 1997. “Flóttamaðurinn Alfred Kempner”, *Lesbók Morgunblaðsins* (Kultur og litteratur-tillæg til den islandske avis Morgunblaðið) 27. sept. 1997.
- Idem 1998. “Et land uden jøder” *Udsyn. Tidsskrift for jødisk liv Israel og Mellemøsten Nr. 3/oktober 1998. 13. årg*.
- Idem 2000. “Den baltiske fortrængning”. *Birkens, det danske tidsskrift for jødisk liv*, Nr. 1, 2000, 2. årg.
- Weitemeier, H. 1919. Lidt om jødeomvendelser i København, navnlig i de 18. århundrede. *Tidsskrift for jødisk historie og litteratur*, Kbh. 1919.
- Whitehead, Þór 1974. “Kynðáttastefna Íslands” . *Lesbók Morgunblaðsins* (Kultur og litteratur-tillæg til den islandske avis Morgunblaðið) 2 tbl. 1974 (13. januar).